

УДК 316.624

*Н. М. Гуцуляк,
кандидат психологічних наук*

ПОНЯТТЯ НОРМИ ТА ДЕВІАЦІЙ ПОВЕДІНКИ

Автором раскрываются критерии определения условной нормы, а также исследуются маркеры девиантных склонностей.

In this article the author reviews criteria of defining relative norm and studies markers of deviant inclinations.

У сучасній науці і практичній діяльності в галузях педагогіки, психології, криміналістики, психіатрії під час характеристики й оцінювання певних форм поведінки вживають термін «девіантна поведінка». Відповідно, є різноманітні підходи до проявів девіантної поведінки, що утруднює її визначення. Наразі не існує ні чітко встановленого визначення абсолютної поведінкової норми, ні абсолютного розуміння девіації.

На думку І. С. Кона, девіантна поведінка — це система вчинків, які мають відхилення від загальноприйнятої чи уявно допустимої норми, чи то норми психічного здоров'я, права, культури чи моралі. Виходячи з даного визначення, девіантна поведінка включає дві великі категорії:

- 1) це поведінка як відхилення від норм психічного здоров'я, що передбачає наявність явної або прихованої психопатології. Так, М. Раттер підкреслює, що для оцінювання можливого відхилення в будь-якій поведінці слід використовувати декілька різних критеріїв:
 - нормативи, що відповідають віковим особливостям і статевій належності дитини;
 - тривалість збереження розладу;
 - життєві обставини;
 - соціокультурне оточення;
 - ступінь порушення;
 - тип симптому;
 - тяжкість і частота симптомів;
 - зміна поведінки;
 - ситуаційна специфічність симптому [1];
- 2) це асоціальна поведінка, яка порушує певні соціальні та культурні норми, особливо правові. Якщо такі вчинки відносно незначні, їх називають правопорушеннями, а якщо вони серйозні

і караються законом, їх іменують злочинами. Відповідно, говорять про делінквентну (протиправну) і кримінальну (злочинну) поведінку [2, с. 237].

Як зазначають Б. В. Зейгарник та Б. С. Братусь [3], парадокс сучасних уявлень про особистість полягає в тому, що ми значно більше маємо інформації про аномалії особистості, її патологічні відхилення, ніж про те, що, з погляду психології, є особистість нормальна. Ті ж погляди, що сформовані на поточний момент у межах зарубіжної психології на норму і патологію, є поки що недостатньо обґрунтованими.

Поширеним є підхід, відповідно до якого норма розуміється, насамперед, як відсутність певних виражених патологічних симптомів. Зрозуміло, що цей підхід, у кращому разі, окреслює межі кола, в якому слід шукати специфіку норми, однак саму специфіку не визначає. Найбільш поширеним для багатьох психологів залишається поняття «норми» як чогось середнього, усталеного, як чогось найбільш пристосованого до навколишнього середовища. Не вирішує проблеми і так званий культурно-релятивістський підхід, згідно з яким про наявність норми свідчить відповідність поведінки людини нормам і правилам культури.

Як відповідь на дані точки зору в психологічній літературі спостерігається поява нового підходу, а саме поява описових критеріїв у поясненні понять «норма» і «патологія» (Е. Фромм, 1947; Г. Олпорт, 1960). Описовий підхід має переваги порівняно з щойно названими підходами, оскільки намагається визначити, накінець, те позитивне, що несе в собі нормальна людська особистість. Однак і він характеризується наявністю певних обмежень: 1) більшість описів не співвіднесено з психологічним категоріальним апаратом; 2) здійснюється, як правило, опис кінцевого продукту — особистості, не залишаючи поза увагою сам процес, внутрішні закономірності, рушійні сили виникнення та формування її властивостей.

Доцільно зауважити, що існують концепції, які взагалі не розглядають питання нормального розвитку особистості. Така проблема, наприклад, не існує взагалі у біхевіоризмі: поняття «нормальність» розглядається як адаптивність, відповідність поведінки середовищу (Б. Скіннер, 1971). Через невбачання З.Фрейдом якісної відмінності невротичної особистості від нормативної та розгляд їх мотивації на одному рівні, проблема специфіки нормального розвитку не розглядалася і в теорії психоаналізу.

Погляди біхевіоризму і фрейдизму викликали критику як у радянській психологічній літературі (С. Л. Рубінштейн, 1957;

М. Г. Ярошевський, 1974 та ін.), так і в зарубіжній (А. Маслоу, Г. Оллпорт та ін.). Особливий інтерес становить концепція Г. Оллпорта, що створювалася у гострій полеміці з біхевіоризмом і фрейдизмом і є їхнім теоретичним антиподом. На відміну від З. Фрейда, у Г. Оллпорта саме свідоме «Я» у здорової особистості володіє основною динамічною силою та відіграє вирішальну роль в організації і спрямуванні людської поведінки. У своїй концепції Г. Оллпорт визначає як анаболічні механізми, які забезпечують психічне здоров'я особистості, так і катаболічні, патогенні. Незважаючи на те, що ця концепція виявляє цілу низку важливих позитивних характеристик особистісних, вона має і суттєві обмеження: 1) є методом узагальнення особистих якостей відомих, творчих особистостей; 2) не чітко усвідомлюється суть нормального розвитку особистості; 3) не здатна пояснити природу відхилень від нормального розвитку особистості — як тривалих, так і тимчасових [3].

Жоден із названих підходів не вирішує проблеми визначення психічної норми, і тому багато психологів взагалі намагається уникати такої проблеми у своїй роботі. Однак вирішення її є надзвичайно важливим і потребує пильної уваги до себе з нових позицій науковців на сучасному етапі розвитку науки.

Б. С. Братусь, аналізуючи поняття «норма» і «патологія», стверджує, що це не сума якостей, а певний процес їх розвитку. Цей процес, на думку вченого, може бути повною мірою зрозумілий не лише в поєднанні з психологічним, але й, в основному, з моральним простором буття людини [4, с. 14–15].

Г. М. Бреслав для аналізу поведінкових проявів особистості, які не є патологічними і водночас такими, що їх не можна розглядати як нормальні, вводить термін «відхилення у формуванні особистості». Поява в поведінці невідповідних даному періодові формування особистості якостей або відсутність відповідних якостей протягом досить тривалого проміжку часу і є свідченням відхилення у формуванні особистості [5].

Нормальна поведінка, на думку С. І. Розума, — це не лише цілевідповідна поведінка, але й така, що відповідає вимогам і обмеженням двох систем регуляції поведінки — системи конвенційних норм і системи міжособистісних стосунків [6].

Л. О. Запорожець зазначає, що нормою потрібно вважати не статистично середню особистість, а таку, яка в найбільш яскравій формі втілює сутнісні характеристики людини. Науковець вважає таку поведінку нормальною, вона відповідає соціально прийнятним моральним нормам [7].

Аналіз девіантної поведінки як такої, що відхиляється від прийнятих у суспільстві норм, здійснюється багатьма науковцями. Л. І. Карпенко, А. В. Петровський, М. Г. Ярошевський у психологічному словнику визначають девіантну поведінку «як систему вчинків або окремих вчинків, які суперечать прийнятним у суспільстві правовим або моральним нормам» [8, с. 224].

Як зазначає Я. І. Гілінський, під девіантною поведінкою розуміють вчинок, дії людини або соціальне явище, виражене в масових формах людської діяльності, які не відповідають суспільним нормам [9].

В. А. Балцевич та інші науковці підкреслюють, що девіантна поведінка — це не лише поведінка, що пов'язана з порушенням встановлених норм, законів. Часто девіантна поведінка перебуває на межі порушення закону, але не переступає її: погана успішність, низька якість роботи, невихованість тощо [10].

В. А. Захарчук відмічає поширення розуміння поняття девіантної поведінки як дії та вчинків окремих людей або груп, що суперечать нормам та стандартам поведінки [11].

Девіантна поведінка І. В. Павловичем визначається як поведінка, в якій стійко проявляється відхилення від соціальних норм, включаючи відхилення як корисливої, агресивної орієнтації, так і відхилення соціально-пасивного типу [12].

Девіантну поведінку характеризують як поведінку, що відрізняється від норм або прийнятих у суспільстві стандартів, які задовольняють соціальні очікування. Девіантність, таким чином, полягає не в самій поведінці, а в тому факті, що ця поведінка суперечить встановленим у суспільстві правилам. Найбільш переконливо ця точка зору викладена в «теорії ярликів» Г. Беккера (*G. Becker*) [13].

Ф. Патакі вважає, що існує два основних критерії девіантної поведінки:

- 1) порушення діючих, соціально ціннісних норм;
- 2) шкода, спричинена самій «затронутій» особі і (або) суспільному благополуччю та оточуючим [14].

У своєму дослідженні ми визначаємо і дотримуємося поняття девіантної поведінки як вчинку, дії людини, що не відповідають офіційно встановленим або фактично сформованим соціальним нормам даного суспільства, серед яких особлива роль належить саме моральним нормам.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Раттер М.* Помощь трудным детям: Пер. с англ. / Под общ. ред. А. С. Спиваковского; Предисл. О. В. Баженовой и А. Я. Варга.— М.: Прогресс, 1987.— 424 с.
2. *Кон И. С.* Психология ранней юности: Кн. для учителя.— М.: Просвещение, 1989.— 255 с.
3. *Зейгарник Б. В., Братусь Б. С.* Очерки по психологии аномального развития личности.— М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980.— 169 с.
4. *Братусь Б. С.* Психологическое и нравственное пространство нормы // Журнал практикующего психолога.— 1997.— № 3.— С. 6–15.
5. *Бреслав Г. М.* Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: норма и отклонения.— М.: Педагогика, 1990.— 144 с.
6. *Розум С. И.* Психологические аспекты проблемы психической нормы // Журнал практического психолога.— 1997.— № 2.— С. 19–28.
7. *Запорожец Л. А.* Психологические особенности становления нравственного поведения у младших подростков // Психологические проблемы выявления и коррекции отклоняющегося поведения школьников: Сб. науч. тр. / АПН СССР, НИИ общ. и пед. психологии; [Редкол.: Д. И. Фельдштейн (отв. ред.) и др.]— М.: АПН СССР, 1990.— С. 18–26.
8. Краткий психологический словарь / Сост. Л. А. Карпенко; Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского.— М.: Политиздат, 1985.— 431 с.
9. *Гилинский Я. И.* Социология девиантного поведения как специальная социологическая теория // СОЦИС.— 1991.— № 4.— С. 72–78.
10. *Семья и молодёжь: профилактика отклоняющегося поведения / В. А. Балцевич, С. Н. Бузова, А. К. Воднева и др.*— Мн.: Университетское, 1989.— 144 с.
11. *Захарчук В. А.* Девиантное поведение учащихся младших классов // Начальная школа.— 1998.— № 2.— С. 101.
12. *Павлов И. В.* Предупреждение отклоняющегося поведения и правонарушений школьников // Мир психологии.— 1998.— № 2.— С. 141–151.
13. *Васильева Ю. А.* Особенности смысловой сферы личности при нарушениях социальной регуляции поведения // Психологический журнал.— 1997.— Т. 18.— № 2.— С. 58–78.
14. *Патаки Ф.* Некоторые проблемы отклоняющегося (девиантного) поведения // Психологический журнал.— 1987.— Т. 8.— № 4.— С. 92–102.

Ключевые слова: норма, девиантное поведение, патология, отклонения в формировании личности.

Key words: norm, deviant behaviour, pathology, deviations in personality formation.